

DANKO ŠIPKA

DUBLETNOST I FUNKCIONALNO RASLOJAVANJE TERMINOLOŠKE LEKSIKE

(na primjeru automehaničarske nomenklature)

0.1. Problem dubletnosti u stručnim i naučnim terminologijama i nomenklaturama već duže vrijeme pobuđuje pažnju lingvista kod nas i u svijetu. Svi stavovi o tome mogu se, ugrubo, podijeliti u dvije grupe — jedni dublete smatraju štetnom i formiranoj terminologiji neprimjerenom pojavom, dok drugi, malobrojniji, u dubletima vide sasvim normalnu i potrebnu pojavu. Kao primjer za prvu grupu stavova kod nas može poslužiti rad Měvlide Karadžić-Garić *Višestrukosti u nastavno-naučnoj terminologiji i njihova upotreba u školama SRBiH* (u Školskom rječniku terminoloških višestrukosti, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1979). Drugu grupu ilustruje članak Mitra Pešikana *O načelima obrade i razvijanja stručne terminologije* (u časopisu *Naš jezik*, n. s. XV, 3—4). Slično je i u svijetu — u zborniku Akademije nauka SSSR *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии* (Nauka, Moskva 1970) sa međunarodnog skupa o ovoj problematici mogu se naći primjeri za obje grupe stavova, iako preovlađuje prva grupa.

0.2. Pod automehaničarskom nomenklaturom podrazumijevamo nazive za predmete koji se upotrebljavaju u automehaničarskom zanatu (bilo kao oruđe ili predmet djelovanja). Tu je pored naziva predmeta specifičnih za automehaničarski poziv uključena i šira zanatska nomenklatura. Unutar automehaničarske nomenklature izdvajaju se dvije osnovne tematske grupe: nazivi za pribor (alati i mašine), na jednoj, i nazivi za dijelove i sisteme u automobilu, na drugoj strani.

0.4. Smatramo da je, kad se posmatraju dubleti, neophodno razlikovati najmanje dva tipa dubletnosti. U prvu grupu spadaju dubletne lekseme koje su u tekstu (pisanom ili usmenom) komutabilne, a u drugu nekomutabilni dubleti, to jest po nekom osnovu izdiferencirani članovi gnijezda. Tako su u našem slučaju nomenklaturni nazivi *filter* i *prečistač* ili *karter* i *uljno korito* komutabilni u tekstu (nekog automehaničarskog udžbenika ili priručnika, dok su lekseme *radilica* i *kurbvela* ili *klipnjača* i *blajštanga* u tom istom tekstu nekomutabilne — *radilica* i *klipnjača* koriste se u udžbenicima, a *kurbvela* i *blajštanga* isključivo u govoru automehaničara. Autori koji se ba-

ve dubletnošću u terminosistemima, zanemaruju ovu distinkciju, pa jednako posmatraju obje grupe dubleta.

1.0. Posmatraćemo odnos dubleta i funkcija automehaničarske nomenklature da bismo utvrdili:

1) koji su dubleti komutabilni, a koji ne i

2) da li je funkcionalna diferencijacija članova gnijezda uzrokovana funkcijama u kojima se dubleti javljaju ili kakvim drugim razlozima.

1.1.1. Da bismo odgovorili na postavljena pitanja, neophodno je da odredimo područja upotrebe automehaničarske terminološke leksike. Osnovna podjela bila bi na usmene izvore i pisane tekstove. Ove dvije grupe dijele se na niz manjih.

Tako među usmenim izvorima (I) izdvajamo: 1) upotreba među automehaničarima, 2) upotreba među vozačima profesionalcima, 3) upotreba među vozačima amaterima.

Automehaničarski termini i nomenklaturni nazivi javljaju se u sljedećim pisanim tekstovima (II): 1) stručni udžbenici i priručnici, 2) opštetehnički školski udžbenici, 3) časopisi.

Navedena su samo osnovna područja upotrebe naziva koje proučavamo, to jest ona područja u kojima je ova leksika najfrekventnija.

1.1.2. Pred bilo koji nomenklaturni naziv, pa tako i automehaničarsku nomenklaturu, mogu se postaviti tri osnovna zahtjeva: a) kratkoća, b) preciznost, odnosno specificiranost i c) prozirnost.

1.1.3. Pošto ovi zahtjevi ne dolaze podjednako do izraza u svim domenima upotrebe automehaničarske terminologije i nomenklature, pogledaćemo kakav je odnos funkcija i zahtjeva. Taj odnos može se prikazati sljedećom tabelom:

	I			II		
	1	2	3	1	2	3
a	+++	++	++	—	—	+
b	+++	++	+	+++	+	+
c	—	—	—	++	+++	—

(+, ++, +++ = osobina dolazi do izraza u manjoj ili većoj mjeri, to jest funkcija postavlja pred leksemu manje ili veće zahtjeve, na primjer: upotreba među automehaničarima zahtijeva najveću specificiranost termina, kod profesionalnih vozača taj je zahtjev manje izražen, a kod vozača amatera najmanje.

— indiferentnost funkcije prema osobini, to jest osobina se u toj funkciji ne mora realizovati, na primjer u sva tri vida usmenog komuniciranja nebitna je prozirnost naziva jer je tu njihova jedina funkcija da upute na predmet.

(Značenje ostalih oznaka u tabeli vidjeti u paragrafima 1.1.1. i 1.1.2).

Iz tabele se vidi da se pored osnovne univerzalne podjele na pisane i govorne funkcije javlja još jedna. Izdvajaju se, naime, dvije grupe koje se ne mogu tretirati kao podgrupe pisanih, odnosno govornih funkcija. U jednoj grupi su udžbenici, kod kojih je bitna prozirnost, a nije važna dužina na-

ziva, a u drugoj svi ostali izvori, gdje je bitna kratkoća, a prozirnost nevažna. Ova podjela sasvim je prirodna — u školama je bitno ne samo da se naziv poveže s predmetom, nego i da se shvati priroda tog predmeta. S druge strane u ostalim vidovima komunikacije dugi nazivi su nepodesni — naročito među automehaničarima, gdje su ti nazivi i najfrekventniji. (Gotovo komično zvučala bi rečenica: »Dodaj mi pomično mjerilo sa nonijusom!« umjesto »Dodaj mi šubler!«)

1.2.0. Sada ćemo preći na posmatranje građe* da utvrdimo koje osobine pokazuju pojedini članovi gnijezda dubleta, ili, preciznije, da li su zahtjevi koji se postavljaju pred termine jednako zadovoljeni u svim nomenklaturnim nazivima ili ne.

1.2.1. Građa nije homogena. Primjeri se mogu podijeliti u četiri šire grupe:

I) jedan član para sadrži sve tri osobine, a drugi ne;

II) nijedan član ne udovoljava svim zahtjevima, ali par kao cjelina pokriva sve osobine;

III) nijedan član ne sadrži sve tri osobine i par ih kao cjelina ne pokriva;

IV) oba člana zadovoljavaju sva tri zahtjeva.

Kao primjer za prvu grupu može poslužiti par *mjenjač* — *getriba*. *Mjenjač* je kratak, specificiran i kratak naziv, dok se *getriba* ne odlikuje prozirnnošću. Isto je i u primjerima *kvačilo* — *kuplung*, *osigurač* — *ziherung*, *naplatak* — *felga*, *prečistač* — *filter* i mnogim drugim.

Odnose u drugoj grupi ilustruje primjer *karike* — *uljni prstenovi*. Naziv *karike* odlikuje se kratkoćom i specificiranošću, ali nije proziran, dok naziv *uljni prstenovi* ima prozirnost i specificiranost, ali ne i kratkoću — tako su svi zahtjevi zadovoljeni u paru kao u cjelini, ali ne i u njegovim pojedinih dijelovima. Isti je slučaj i u parovima *karter* — *uljno korito*, *šubler* — *pomično mjerilo* i drugim.

Primjer za treći tip odnosa je par *bobina* — *cinšpula* (ni par ni njegovi članovi ne udovoljavaju zahtjevu prozirnosti).

Četvrtu grupu primjera ilustruje par *vijak* — *zavrtanj* (oba člana su prozirni, specificinovani i kratki).

1.2.2. Ovdje smo prikazali samo binarne odnose, mada se u praksi veoma često javlja značenjska podudarnost više od dviju leksema. Međutim, i ta višočlana gnijezda mogu se raščlaniti na binarne odnose. Na primjer trijada *karike* — *uljni prstenovi* — *uljni obruči* sadrži sljedeće binarne odnose: tip II, i to dva puta (*karike* — *uljni prstenovi*, *karike* — *uljni obruči*) i tip III (*uljni prstenovi* — *uljni obruči*) ili trijada *fergazer* — *karburator* — *rasplinjač* može se raščlaniti na dvostruki odnos tipa I (*rasplinjač* — *karburator* i *rasplinjač* — *fergazer*) i odnos tipa III (*karburator* — *fergazer*).

* Kao izvor poslužili su nam udžbenici i priručnici (na primjer, *Održavanje i remont motora i vozila* Drage Cvitanovića, Svjetlost, Sarajevo, 1985), automobilski časopisi (*Auto-magazin*, 1987), te informatori različitog profila (na primjer, vozač-amater Jovan Gligić, profesionalni vozač Zoran Čukuranović i automehaničar Enven Sidran — svi iz Sarajeva).

1. 3. Pregled činjenica izveden u paragrafima 1. 1. i 1. 2. navodi na zaključak da postoji određena valencija pojedinih dubletnih leksema prema jednim ili drugim funkcijama, i to:

— u prvom tipu dubletnih odnosa prvi član para može se upotrebljavati u svim funkcijama, a drugi samo u onima koje su indiferentne prema osobini koju taj naziv ne posjeduje;

— u drugom tipu oba člana para mogu se upotrebljavati samo u onim funkcijama koje su indiferentne prema osobinama koje oni ne posjeduju, a samo dva naziva dovoljna su za pokrivanje svih funkcija;

— treći tip razlikuje se od drugog samo po tome što par nije dovoljan da pokrije sve funkcije (članovi para valentni su prema istoj funkciji);

— oba člana četvrtog tipa mogu se upotrebljavati u svim funkcijama.

1. 4. Iz svega slijedi da su:

a) dubleti prvog tipa komutabilni u tekstovima gdje se javlja drugi član, a nekomutabilni u ostalim;

b) dubleti drugog tipa potpuno su nekomutabilni;

c) dubleti trećeg tipa komutabilni su samo u jednoj funkciji, dok druge ostaju nepokrivene;

d) dubleti četvrtog tipa komutabilni su u svim funkcijama.

Ovo je komutabilnost, odnosno nekomutabilnost koja je uzrokovana funkcionalnim raslojavanjem nomenklature i zahtjevima koji se usljed toga pred naziva postavljaju. Slučajevi koji odudaraju od ovog pravila imaju druge uzroke.

3. 1. Činjenice koje smo naveli pokazuju da je jedan broj potpuno nekomutabilnih dubleta uzrokovan svojim funkcijama, odnosno zahtjevima koji se pri tome postavljaju (tip III). To znači da su oba člana para potrebna, čak neophodna, za normalno funkcionisanje sistema nomenklturnih naziva. Kod drugih tipova, koji su djelimično ili potpuno komutabilni, može se što se tiče njihovih funkcionalnih zahtjeva, dati prednost jednom ili drugom obliku.

3. 2. Tako se na kraju možemo prikloniti struji koja smatra da je dubletnost normalna pojava u terminosistemu, ali uz napomenu da postoje dubleti koji su neophodni za normalno funkcionisanje sistema, i koji, prema tome, ne mogu biti svedeni na jednu vrijednost; i oni koji se mogu ujednačiti, ukoliko osim funkcionalnih ne postoje neki drugi razlozi za postojanje para. O svemu ovome treba voditi računa kad se govori o ujednačavanju terminologije

DAS VORHANDENSEIN VON DUBLETEN UND DIE FUNKTIONELLE GLIEDERUNG DER TERMINOLOGISCHEN LEXIK (MIT BEISPIELEN AUS DER AUTOMOBILTECHNISCHEN NOMENKLATUR)

Zusammenfassung

Der Verfasser betrachtet das Verhältnis zwischen den Dubletten und der funktionellen Gliederung des Systems der Termini. Es wird festgestellt, dass Dubletten in der terminologischen Lexik vorhanden sind. Im System der Nomenklaturbenennungen aus dem Bereich der Automobiltechnik bestehen solche Beispiele, die klar zeigen, dass das Vorhandensein von mindestens zwei Lexemen für einen Begriff bzw. Gegenstand für die normale Funktion der Sprache sogar notwendig ist.